

DAMIR MARIĆ

PROBLEM POVIJESNOG SOKRATA

Budući da Sokrat nije pisao, sve što možemo znati o njegovom životu i filozofiji dolazi iz drugih izvora. Postoje četiri glavna izvora, a to su: Aristofanova, Platonova, Ksenofonova i Aristotelova djela. Moguće je da je povijesni Sokrat za nas zauvijek izgubljen i da nam jedino preostaje lik iz djela navedenih autora.¹ Ako je uopće moguće ustanoviti ko je bio povijesni Sokrat, jedini način je procijeniti i usporediti postojeća svjedočanstva. Riješiti "problem Sokrata", odnosno odgovoriti na pitanje ko je on bio i kakvo mu je bilo učenje, nije moguće riješiti jednom zavijek, ali je možda moguće ponuditi rješenje uvjerljivije od drugih. Pri tome uvijek postoji opasnost da u svjedočanstvima koja nam donose Sokratove portrete pronađemo upravo ono što želimo.²

Problem ne bi ni postojao kada bi se četiri navedena glavna izvora podudarala u opisima Sokrata, međutim, kako se

¹ Zbog toga Olof Gigon drži da o Sokratu ne možemo ništa znati sa sigurnošću. O. Gigon, "Die Gestalt des Sokrates als Problem", A. Patzer (ed.), *Historische Sokrates*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1987., 270 – 322.

² Vidjeti D. Tarrant, "The Tradition of Socrates", *Greece and Rome* 1 (1931 – 1932), 151.

Napisano je mnogo knjiga i članaka o problemu povijesnog Sokrata i ponuđeno je mnogo različitih rješenja. U ovom kratkom tekstu nije moguće dati iscrpan pregled stajališta o ovom problemu, nego će biti pokušano u ocrtu prikazati nekoliko utjecajnih rješenja koja su se pojavila od početka 20. stoljeća.

oni u nekim važnim aspektima bitno razlikuju, neophodno je procijeniti kome dati povjerenje. U principu se više vjeruje suvremenicima i onima koji su Sokrata lično poznavali. Aristofan je bio Sokratov suvremenik i lik "Sokrat" se pojavljuje u nekim njegovim komedijama. U komediji *Oblakinje* izvedenoj 423. g. p. n. e. Aristofan prikazuje Sokrata kao upravnika filozofske škole u kojoj se poučavaju kozmološke teorije i sofistička retorička vještina. To je većini stručnjaka bilo dovoljno da odbace Aristofanovo svjedočanstvo kao pouzdano, jer se čini da on nije bio dovoljno filozofski obrazovan, a pored toga kao komediografu glavni zadatak mu nije bio da prikaže sliku zbiljskog Sokrata, nego da karikiranjem Sokratovog lika ismije određene ideje, koje sa Sokratom zasigurno nemaju nikakve veze, te da zabavi publiku. Pored toga, ostala svjedočanstva negiraju da je Sokrat bio kozmolog i jasno prave razliku između njega i sofista.

Ksenofon je poznao Sokrata, ali vjerovatno njihovo druženje nije trajalo dugo i ne čini se da je posjedovao filozofske sposobnosti poput npr. Platonovih. Ksenofonovi spisi donose sliku Sokrata koji se čini prosječnim propovjednikom moralnog života, pa se onda s pravom možemo pitati kako bi takav čovjek oko sebe okupio možda najbolje ljude koje je Atena imala u to vrijeme i kako bi uopće bio osuđen na smrt. Platon je također lično poznao i slušao Sokrata i zasigurno je filozofski bio dovoljno darovit da je mogao razumjeti Sokratovu filozofsku poziciju. Međutim, ključni problem Platonovog svjedočanstva leži u tome što on u dijalozima koristi Sokratov lik i u onome što se čini kao izlaganje Sokratove filozofije, a i u onom što smatramo tipičnim Platonovim učenjem (teorije ideja, znanje kao sjećanja

i transmigracija duše). Stoga je neophodno unutar Platonovog djela procijeniti šta je Sokratova, a šta Platonova filozofija. Aristotel nije bio Sokratov suvremenik, ali nam je kratkim i preciznim svjedočanstvom dao uputu kako u Platonovom djelu razlikovati Sokratovu od Platonove filozofije. Neki stručnjaci smatraju da Aristotelovo svjedočanstvo ne možemo smatrati neovisnim, jer sve što je znao o Sokratu saznao je od svoga učitelja Platona.

Može se opravdano tvrditi da je problem povijesnog Sokrata prvi put jasno formuliran još u djelima autora iz 18. stoljeća.¹ Međutim, pravi val interesovanja stručnjaka za ovaj problem u 20. stoljeću, pa tako i za Sokratovu filozofiju u cjelini, potakli su John Burnet i Alfred Edward Taylor. Iako se njihova stajališta donekle razlikuju, obojica smatraju da lik "Sokrat" iz Platonovih djela izlaže stavove povijesnog Sokrata. To znači da je Platon dobar dio svog života samo zapisivao stajališta svoga učitelja, a sve ono što uobičajeno smatramo Platonovim najznačajnim doprinosom filozofiji, kao što su teorija ideja, seljenje duše i znanje kao sjećanje, zapravo su Sokratova otkrića.

Taylor također drži da je Sokrat bio kozmolog i član Arhelajeve škole. Platon u svome djelu *Fedon* (96a – 100a) opisuje Sokrata kao nekoga ko je zainteresiran za istraživanje kozmoloških problema, prije svega uzroka nastajanja i

¹ E. A. Havelock, "The Socratic Problem: Some Second Thoughts", J. P. Anton & A. Preus, *Essays in Ancient Greek Philosophy*, vol. 2, State University of New York Press, Albany, 1983., 147.; M. Montuori, *De Socrate iuste damnato. The Rise of the Socratic Problem in Eighteen Century*, J. C. Gieben, Amsterdam, 1981.

nestajanja.¹ Taylor ne sumnja da se ovdje radi o opisu Sokratovog, a ne Platonovog intelektualnog razvoja. Potvrdu ovoj tezi Taylor nalazi u Aristofanovoj komediji *Oblakinje* gdje je Sokrat prikazan kao kozmolog sa učenjem sličnim onom koje je držao Diogen iz Apolonije. Po Taylorovom sudu, publici ne bi bio smještan Sokrat iz *Oblakinja* ukoliko nije ismijavao zbiljskog Sokrata kozmologa.² Međutim, ova Taylorova tvrdnja nailazi na jednu poteškoću. Naime, budući da vjeruje kako je Platonov Sokrat zapravo povijesni Sokrat, u Platonovoj *Odbrani Sokratovoj* na optužbe da se bavio kozmologijom Sokrat odgovora: "To ste i sami gledali u komediji Aristofanovoj: nekakav Sokrat lebdi onde i govori da vazduhom putuje, i mnoge druge budalaštine blebeće; a od svega toga ja ništa, ni mnogo ni malo, ne razumem. Ja to ne govorim kao da omalovažavam tu nauku ako ima ljudi koji su u nečemu takvome mudri - da me ne bi Melet tolikim tužbama optužio - nego zato što ja, građani atinski, nikakva znanja nemam o tim stvarima." (19 c)³ Pored toga, Aristotel u *Metafizici* kaže da se Sokrat bavio isključivo moralnim pitanjima, "a nimalo sveukupnom naravlju". (987 b 1 - 2)⁴ Da je Sokrat imao neke nove kozmološke teorije sigurno bi se našao, veli Ross, u Aristotelovom pregledu ranijih učenja iz te oblasti.⁵

Ksenofonovo djelo *Uspomene o Sokratu* također potvrđuje da se Sokrat nije bavio kozmologijom. Sokrat iz tog djela veli:

¹ A. E Taylor, *Socrates*, The Beacon Press, Boston, 1951., 66. i dalje.

² Ibid., 74.

³ Platon, *Odbrana Sokratova, Kriton, Fedon*, BIGZ, Beograd, 1985.

⁴ Aristotel, *Metafizika*, Globus, Zagreb, 1988.

⁵ W. D. Ross, "The Problem of Socrates", A. Patzer (ed.), *Historische Sokrates*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1987., 226.

"Ta, o vasionoj prirodi nije se ni razgovarao, kao većina ostalih, ispitujući kako je postalo ono što mudraci zovu svemir, nego je i za one koji su razmišljali o takvim stvarima dokazivao da su budale."¹ U tom djelu se ne govori ni o teoriji ideja, što je svakako začuđujuće ako se prihvati Burnetovo i Taylorovo stanovište da je Sokrat tvorac te važne teorije.² Aristotel u *Metafizici* jasno kaže da Sokrat nije "odijeljeno postavio ni općenitosti ni odredbe" (1087 b 30 – 31), odnosno da Sokrat nije tvorac teorije ideja. Rogers veli kako je malo vjerovatno da je Aristotel pogriješio što je teoriju ideja pripisao Platonu, a ne Sokratu.³ Aristotelovo svjedočanstvo čini Burnetovu i Taylorovu teoriju u potpunosti neprihvatljivom. Inače je njihova teorija u novije vrijeme potpuno odbačena,⁴ ali se ipak mora priznati da je pozitivno djelovala potaknuvši interes za izučavanje problema povijesnog Sokrata i Sokratove filozofije u cjelini.

U posljednjih nekoliko decenija najutjecajniji opis povijesnog Sokrata je onaj koji je ponudio Gregory Vlastos. Vlastos smatra da se povijesni Sokrat može pronaći u Platonovim ranim radovima, Ksenofonovom svjedočanstvu u onim dijelovima u kojima ne proturiječi Platonu i Aristotelovom svjedočanstvu. Budući da je Ksenofonov opis povijesnog Sokrata jedini ozbiljan suparnik Platonovom, Vlastos je uporedio ova dva svjedočanstva i zaključio da

¹ Ksenofont, *Uspomene o Sokratu*, BIGZ, Beograd, 1980., 5.

² Ibid.

³ A. K. Rogers, *The Socratic Problem*, Yale University Press, New Haven, Oxford University Press, London, 1933., 148.

⁴ Vidjeti M. J. O'Brien, *The Socratic Paradoxes and the Greek Mind*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1967., 9.

povjerenje treba dati Platonovom opisu Sokrata. Naime, Ksenofonovom Sokratu nedostaju neke bitne karakteristike koje posjeduje Platonov Sokrat, a koje nam objašnjavaju zašto je povijesni Sokrat bio u stanju privući značajan dio intelektualaca Atene tog doba, a, s druge strane, zašto je bio tako revolucionaran mislilac da je izazvao gnijev protiv sebe i bio osuđen na smrt i pogubljen. Ksenofonov Sokrat nije ironičan i ne ostavlja pitanje neriješenim, nego na sve ima odgovor, dok je za Platonovog ironija bitan dio njegove filozofije i pored toga tvrdi da ne posjeduje znanje. Ksenofonov Sokrat lako ubjeđuje sugovornike u raspravi, dok se Platonov mora nadmetati sa sugovornikom oko svake tvrdnje. Po mišljenju Ksenofonovog Sokrata postoji neki božanski um koji je stvorio ljude i brine o njima, dok Platonov Sokrat neće razgovarati o stvarima koje se ne tiču morlanih problema ljudi. Ksenofonov Sokrat prihvata načelo *lex talionis*, dok mu se Platonov suprotstavlja.¹ Platonov Sokrat je tako opisan da imamo dojam da je pred nama živ čovjek, ali to nije dovoljno da zaključimo da je taj opis vjerodostojniji od Ksenofonovog. Međutim, Platonov opis donosi nam činjenice koje se mogu potvrditi iz drugih izvora, dok to nije slučaj sa Ksenofonovim opisom. Pored toga, nevjerovatno je da bi Ksenofonov Sokrat privukao ljude poput Kritije i Alkibijada, ali Sokrat kako je prikazan kod Platona zasigurno bi im bio zanimljiv. Ksenofonov Sokrat je pobožan i zastupa uobičajene moralne vrijednosti, pa nije jasno kako bi takav čovjek bio osuđen na smrt za nevjerovanje u bogove u koje vjeruje država

¹ G. Vlastos, "Introduction: The Paradox of Socrates", G. Vlastos (ed.), *The Philosophy of Socrates*, Anchor Books Doubleday, Garden City, N. Y., 1971., 1 – 2.

i za kvarenje omladine. S druge strane, Platonov Sokrat je prikazan kao osoba koja stavlja u sumnju i propituje tradicionalne vrijednosti, a takva osoba bi doista mogla biti osuđena za bezbožništvo i rušenje općeprihvaćenih moralnih normi. Budući da je Ksenofonov Sokrat nevin i bezopasan, za Vlastosa je ovakva Ksenofonova odbrana samodestruktivna.¹ Ksenofonovo druženje sa Sokratom vjerovatno nije trajalo dugo, dok je Platon bio jedan od najbližih Sokratovih učenika. Platon je također u filozofskim pitanjima neusporedivo superiorniji od Ksenofona.² Kada se sve ovo uzme u obzir, onda je po Vlastosovom sudu jasno da nam glavni izvor o povijesnom Sokratu treba biti Platon, a Ksenofonovo svjedočanstvo možemo prihvatiti u onim aspektima u kojima ne proturiječi Platonu.

Vlastos smatra da je očita razlika između Sokrata iz Platonovih ranih i srednjih dijaloga. Pošto ne možemo prihvatiti da je Platon bio nesvjestan da u njegovom djelu postoje dvije različite filozofije, onda moramo zaključiti da se u jednoj grupi dijaloga nalazi filozofija povijesnog Sokrata, a u drugoj Platonova originalna filozofija. Postoje velike i mnogobrojne filozofske razlike između Sokrata iz ranih (SR) i Sokrata iz srednjih dijaloga (SS). Vlastos navodi deset ključnih razlika između SR i SS, a najvažnija je da SR nema teoriju ideja, odnosno ideje su za njega u onome čega su ideje, dok su za SS ideje nepromjenljive, vječne, izdvojene iz osjetnina i temelj su

¹ G. Vlastos, "Socrates", *Proceedings of the British Academy* 74 (1988), 92.

² Za kritiku ovakvog Vlastosovog stajališta o Ksenofonovom svjedočanstvu vidjeti D. Morrison, "On Professor Vlastos' Xenophon", *Ancient Philosophy* 7 (1987), 9 – 22.

svega.¹ Kada bi ovo bila jedina razlika između SR i Ss, ona bi bila dovoljna da se pokaže da se tu radi o dvije potpuno različite filozofije.² Vlastos ide dalje i pokazuje da se tu ne radi tek o dvije različite, nego da su u mnogim aspektima dvije suprotne filozofije. Filozofija SR je vrlo uskog opsega, jer se bavi samo elenktičkim ispitivanjem morala, dok je Ss filozof sa najširim filozofskim interesima, jer ga zanima i metafizika i epistemologija i filozofija umjetnosti, itd. Niko u cijeloj povijesti Zapadne filozofije nije bio više populist od SR, jer je smatrao da svako može i treba ispitati filozofirajući svoja moralna stajališta, dok niko u povijesti Zapadne filozofije nije bio veći elitist od Ss, jer drži da se u idealnoj državi samo rijetki, poslije dugotrajne obuke, mogu baviti filozofijom.³ Vlastos zaključuje da je povijesni Sokrat SR, ali također prihvata Aristotelovo, pa i Ksenofonovo svjedočanstvo tamo gdje ne proturiječi Platonovom. Međutim, to ne znači da je Platon u ranim dijalozima samo prenosio ono što je povijesni Sokrat doista govorio. Vjerovatnije je da Sokrat iz ranih dijaloga govori onako kako je Platon u vrijeme pisanja dijaloga mislio da bi bilo najrazumnije da govori braneći svoje poglede.⁴

Među stručnjacima postoji podijeljeno mišljenje o Vlastosovom opisu povijesnog Sokrata, ali svi se slažu da je zbog velikog značaja za izučavanje Sokratove filozofije jednostavno nezaobilazan. Danas se teško može baviti

¹ G. Vlastos, "Socrates", 95 – 96.

² G. Vlastos, *Socrates, Ironist and Moral Philosopher*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1991., 53.

³ G. Vlastos, "Socrates", 94. Također o ostalim tačkama razlike SR i Ss vidjeti D. Marić, *Sokrates i kinici*, Hijatus, Zenica, 2002., 25 – 27.

⁴ G. Vlastos, *Socrates, Ironist and Moral Philosopher*, 50.

Sokratovim likom i djelom, a da se prije toga ne odredi u pogledu Vlastosove slike Sokrata. Naravno, uvijek je moguće izbjeći govor o povijesnom Sokratu tako što se govori o liku "Sokratu" iz npr. Platonovih dijaloga.

Stručnjaci su ponudili razne kritike Vlastosovog rješenja problema povijesnog Sokrata, ali čini se da ga je najlakše napasti obezvrjeđivanjem Aristotelovog svjedočanstva. Neki, poput Andreasa Patzera, smatraju da Aristotelovo rješenje povijesnog Sokrata nije ni po čemu pouzdanije od rješenja koja su aktualna u današnje vrijeme.¹ John Beversluis i Alexander Nehamas drže da bi Aristotelovo svjedočanstvo mogli uzeti kao izvor znanja o povijesnom Sokratu samo ako je ono neovisno o Platonovim ranim dijalozima, međutim, upravo to ne znamo. Biće prije, kažu oni, da je Aristotel sve svoje znanje o Sokratu dobio čitajući Platonova djela. Po Beversluisovom mišljenju, Vlastos nije dokazao da je Aristotel imao druge izvore osim Platonovih ranih dijaloga, pa se Aristotelovo svjedočanstvo ne može uzeti kao neovisno.² Čak i da je imao neovisne izvore, veli Nehamas, kao što su Antistenova, Eshinova i Aristipova djela, oni bi mu zadatak učinili težim, jer bi se onda morao pitati da li je Platonovo svjedočanstvo vjerodostojnije.³ Charles Kahn također smatra da Aristotelovo znanje o Sokratu potječe iz Platonovih dijaloga, mada se može pronaći poneki primjer oslanjanja i na Ksenofona. Aristotel je vjerovatno koristio sva svjedočanstva o Sokratu do kojih je

¹ A. Patzer, "Sokrates als Philosoph", A. Patzer (ed.), *Historische Sokrates*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1987., 435 – 436.

² J. Beversluis, "Vlastos's Quest for the Historical Sokrates", *Ancient Philosophy* 13 (1993), 298.

³ A. Nehamas, "Voices of Silence: On Gregory Vlastos' Sokrates", *Arion* 2 (1992/93), 169.

mogao doći, ali da nije o tome razgovarao sa Platonom. Ono što nam Aristotel govori o Sokratu su uglavnom njegovi zaključci iz onoga što je pročitao.¹ Međutim, moglo bi se reći, nasuprot Kahnovom stajalištu, kako je malo vjerovatno da Aristotel za toliko mnogo godina komuniciranja sa Platonom nije nikad razgovarao o Sokratu, pa npr. ni o tome ko je tvorac tako važne filozofske teorije kao što je teorija ideja.

Problem povijesnog Sokrata nije moguće konačno riješiti, ali ako uopće želimo govoriti o Sokratovom životu i filozofiji nužno je, slijedeći povijesne izvore, ponuditi najprihvatljivije rješenje.

LITERATURA

- Aristotel, *Metafizika*, Globus, Zagreb, 1988.
- J. Beversluis, "Vlastos's Quest for the Historical Socrates", *Ancient Philosophy* 13 (1993), 293 – 312.
- O. Gigon, "Die Gestalt des Sokrates als Problem", A. Patzer (ed.), *Historische Sokrates*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1987., 270 – 322.

¹ C. H. Kahn, *Plato and the Socratic Dialogue: The philosophical use of a literary form*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996., 82. Pa ipak, iako se ne slaže sa Vlastosovom slikom povijesnog Sokrata, Kahn smatra da je ona filozofski najinteresantnija u cijeloj povijesti. C. H. Kahn, "Vlastos's Socrates", *Phronesis* 37 (1992), 240.

- E. A. Havelock, "The Evidence of the Teaching of Socrates", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 65 (1934), 282 – 295.
- C. H. Kahn, "Vlastos's Socrates", *Phronesis* 37 (1992), 233 – 258.
- C. H. Kahn, *Plato and the Socratic Dialogue: The philosophical use of a literary form*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
- Ksenofont, *Uspomene o Sokratu*, BIGZ, Beograd, 1980.
- M. Montuori, *De Socrate iuste damnato. The Rise of the Socratic Problem in Eighteen Century*, J. C. Gieben, Amsterdam, 1981.
- D. Morrison, "On Professor Vlastos' Xenophon", *Ancient Philosophy* 7 (1987), 9 – 22.
- M. J. O'Brien, *The Socratic Paradoxes and the Greek Mind*, The University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1967.
- A. Patzer (ed.), *Historische Sokrates*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1987.
- Platon, *Odbrana Sokratova, Kriton, Fedon*, BIGZ, Beograd, 1985.
- A. K. Rogers, *The Socratic Problem*, Yale University Press, New Haven, Oxford University Press, London, 1933.
- D. Marić, *Sokrates i kinici*, Hijatus, Zenica, 2002.
- A. Nehamas, "Voices of Silence: On Gregory Vlastos' Socrates", *Arion* 2 (1992/93), 157 – 186.

- D. Tarrant, "The Tradition of Socrates", *Greece and Rome* 1 (1931 - 1932), 151 – 157.
- A. E. Taylor, *Socrates*, The Beacon Press, Boston, 1951.
- G. Vlastos (ed.), *The Philosophy of Socrates*, Anchor Books Doubleday, Garden City, N. Y., 1971.
- G. Vlastos, "Socrates", *Proceedings of the British Academy* 74 (1988), 89 – 111.
- G. Vlastos, *Socrates, Ironist and Moral Philosopher*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1991.